

A tulajdonnevek és az egyeztetés

1. A tulajdonnevekkel kapcsolatban a legfontosabb grammatikai (és nyelvhelyességi) problémát a névelőhasználaton és a helynevek ragozásán kívül az egyeztetés okozza.

Ebből a szempontból elsősorban az *Egyesült Államok* típusú tulajdonnevek érdemelnek figyelmet. Ezek jórészt valódi plurale tantumok: szótári alakjuk többes számú, s — mint SOLTÉSZ KATALIN találóan megjegyzi — „az különbözteti meg [őket] a többes számban is használható tulajdonnevektől (pl. a *Körösök*...), hogy a névviselő egyes egyedeinek, alárendelt egységeinek neve rendszerint nem a név egyes számú alakja” (A tulajdonnév funkciója és jelentése 15), eltekintve a *Kárpátok*-féle ritka kivételektől (ti. van *Kárpát* is). Ide tartoznak bizonyos államnevek: *Egyesült Államok*, *Fülöp-szigetek*, intézménynevek: *Fővárosi Gázművek*, *Révai Testvérek* (egy régebbi kiadóvállalat), *Budapesti Építők* (sportegyesület), földrajzi nevek: *Kárpátok*, *Kanári-szigetek*, irodalmi vagy képzőművészeti alkotások, filmek, folyóiratok, újságok címei: *A köszívű ember fiai*, *Növérék* (szobor), *Szemüvegesek* (film), *Nyelvtudományi Közlemények*, *Hétfői Hírek*. S ide vonhatók — bár tulajdonnévi státusuk vitatott — némely ünnepnevek (*mindenszentek*), továbbá rendezvények megnevezései (*szege-di ünnepi hetek*).

A felsorolt típusú tulajdonnevek többsége az egyeztetésben — többes számú alakja ellenére — egyes számú irányító tagként viselkedik (hiszen egyetlen egyedet jelöl), tehát értelmi egyeztetéssel jár. Ez megfigyelhető az alany és az állítmány egyeztetésében: „Az *Egyesült Államok* választásra készül” (nem pedig: *készülnek*), de a számbeli egyeztetés egyéb területein is, így a főnévi igenév személyragozásában („Az *Egyesült Államoknak* lépnie kell”, nem pedig: *lépniük* kell), a névmási egyeztetésben (az *Egyesült Államok*, *amely*, nem: *amelyek*; az *Egyesült Államok*... ez, nem: *ezek*; az *Egyesült Államok* *maga*, nem: *maguk*), az értelmezői egyeztetésben (az *Egyesült Államok*, a *tökés nagyhatalom*, nem: *nagyhatalmak*) stb. Nem feltűnő az alakinak ellentmondó értelmi egyeztetés a határozói kongruenciában, ahol a ténylegesen többes számú irányító tag mellett is lehetséges az egyes szám („Az *Egyesült Államokat* *nagyhatalomnak* tartjuk”; vö. „Ezeket az *államokat* *nagyhatalomnak* tartjuk”). Csak a törvényszerű számbeli inkongruencia miatt nem tér el a plurale tantumok melletti egyeztetés a valódi többes számú irányító tag mellettitől az igenév-igei alaptagú alanyos szerkezetben (az *Egyesült Államok* *vezette* tábor, nem: *vezették* tábor) és a birtokos jelzős szerkezetben (az *Egyesült Államok* *elnöke*, nem: *elnökük*): laza birtokviszony esetén azonban ismét feltűnik az értelmi egyeztetés („Az *Egyesült Államok* megválasztja *elnökét*”, nem: megválasztják *elnöküket*).

Fennáll az említett eseteknek a fordítottja is: ha a plurale tantum nem irányító, hanem egyeztetett tag, akkor az egyes számú irányító tag mellett is többes számban marad. Csak izelítőül említem meg az ilyen predikatív egyezte-

tést („Ez az állam az Egyesült Államok”), valamint az értelmezői egyeztetést (az egyik nagyhatalom, az Egyesült Államok).

A továbbiak során azonban az efféle tulajdonneveknek csak az egyeztetést irányító szerepére s ezen belül is az alany és az állítmány egyeztetésére koncentrálnunk.

2. A magyar nyelvtani, illetőleg nyelvművelő irodalom az említett tulajdonnévtípusok közül legelőbb az irodalmi művek, újságok stb. címeivel foglalkozott az egyeztetés vonatkozásában (így SZARVAS: Nyr. XXII, 185—6; SIMONYI, HMsg.³ 18; FÜREDI, Nyelvhibáink² 22), s a körülírt formák ajánlásán kívül csekély kivétellel (KELEMEN, Jó magyarság³ 101; KALMÁR: Tanáregyesületi Közlöny XXVII, 125; vö. SIMONYI: AkNyÉrt. XXIII/3. 42) az egyes számú állítmányt tartotta helyesnek mellettük. Ezen a véleményen van az újabb és a legújabb szakirodalom is (BALASSA, Helyes magyarság 93—4, MNyelvK. 376, A Pesti Hírlap nyelvőre 94; BERRÁR: Nyelvtan, stílus, szónoklás 373; DENGL, Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 193; FÁBIÁN—KÖVES, Nyelvi segédkönyv szerkesztők számára 10; F. G.: Nyr. XCIII, 306; JAKAB, Nyelvünkéről nyelvünkért 173; MÁRTON, Írjunk, beszéljünk helyesen! 74; PINTÉR [szerk.], Magyar nyelvvédő könyv¹ 25; PUTNOKY: Msn. VIII, 176; RÁCZ: MMNy. 249, Nyelv^h.⁴ 244; RÁCZ—TAKÁCS, Kis magyar nyelvtan⁵ 213; SZABÓ T. ATTILA, Anyanyelvünk életéből 89; SZEMERE—SZENDE, Magyar nyelvtan¹ 173; TEMESI—RÓNAI—VARGHA, Anyanyelvünk 229; TOMPA: Édes anyanyelvünk³ 346; T. J.: NyelvmLev. 241, NymK. I, 145; T. URBÁN: ÉdAny.II/1. 14; stb.). TOMPA az akadémiai nyelvtanban a nyelvszokás változására is rámutat, megjegyezve, hogy a múlt század közepén inkább a többes szám járt velük kapcsolatban (MMNyR. II, 141). Egyes nyelvművelők — így FÜREDI (i. h.) és BRÜLL (Nyr. LXXIV, 435—6) — éppen a köznévvél való szembenállásukat, tulajdonnévi jellegüket vélik kidomborodni az értelmi egyeztetésben (vö.: A Fővárosi Lapok írja; de: A fővárosi lapok írják).

3. Az állam- és intézménynevek idevágó egyeztetési problémáira csak később figyelnek fel nyelvészeink. Érdekes, hogy a harmincas-negyvenes években az *Egyesült Államok* mellett még többes számú egyeztetést javasol DENGL (i. m. 193) s még inkább KARDEVÁN (Msn. XII, 47—8), aki az egyes számú kongruenciát itt nyelvi furcsaságnak mondja, s éles szavakkal ítéli el. Jellemző a korára, hogy még német hatást is keres benne, jöllehet tudván tudja, hogy a németben a *Vereinigte Staaten* mellett többesbe kerül az állítmány (GREBE, Duden-Grammatik 1959. 170, 569), sőt — vélekedésével ellentétben — többnyire az USA betűszó után is (uo.). Erdemes itt megjegyezni, hogy a franciában szintén többes számú az állítmány az *États-Unis* mellett; az angol viszont a *United States* után általában egyes számot használ (QUIRK—GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK, A Grammar of Contemporary English 168). Tudjuk azonban, hogy az angolban bizonyos köznevek (*news, politics* stb.) mellett is gyakori az egyes számú állítmány (i. m. 167—8, 359—60). (Vö. még: RÁCZ: MNyTK. 149. sz. 30; SOLTÉSZ i. m. 16). Ma már egységes az a vélemény, hogy az *Egyesült Államok* mellett a magyar is egyes számot használ (BALASSA: A Pesti Hírlap nyelvőre 94; BENKŐ—KÁLMÁN i. m. 169; BERRÁR: i. h.; W. BÍRÓ—GRÉTSY—KEMÉNY, Hivatalos nyelvünk kézikönyve² 69; DEME: Nyr. LXXXIV, 430; FÁBIÁN—KÖVES i. m. 10; F. G.: i. h.; G. L.: Nyr. LXXXIV, 128, NyelvmLev. 241; JAKAB i. m. 173; K. M.: NyelvmLev. 72; KOSSA, Így írunk

mi II, 49, A mi nyelvünk 69; LÖRINCZE, Nyörs. 306—7; RÁCZ: Nyelv^h.⁴ 244, MMNy. 249, MNyTK. 149. sz. 24—5, 30, Mai magyar nyelvünk 51; RÁCZ—TAKÁCS, Kis magyar nyelvtan⁵ 213; J. SOLTÉSZ i. m. 16; SZEMERE—SZENDE i. m. 173; SZENDE, Szórol szóra 101; TEMESI—RÓNAI—VARGHA i. m. 229; TOMPA: Nyr. LXXX, 172, Nyelvm. 250, IskNym. 286—7, KiUngGr. 162; T. J.: NyelvmLev. 241—2, NymK. I, 145; T. URBÁN: EdAny. II/1. 14; stb.; vö. még: ORSZÁGH: MNy. LXX, 285—97).

A magyarban az egyes számú egyeztetést ugyanaz a mozzanat idézi elő, mint a címek esetében: a tulajdonnévnek az egyedi denotátumra utaló jellege; tehát értelmi egyeztetéssel van dolgunk. Egyébként ugyanezért kerül egyesbe az állítmány a *Fővárosi Gázművek* vagy a *Révai Testvérek* típusú intézménynevek után (vö. az *Egyesült Államok*-kal kapcsolatban idézett irodalmat, továbbá: TOMPA: MMNyR. II, 141, UngGr. 251). KARDEVÁN (i. h.) ez ellen is hadakozik, ellentétbe állítva denotátumuk közjogi státusát a nyelvi formájukkal, azaz végső soron tagadva a nyelv és a valóság összefüggéseit. Érdekes, hogy BRÜLL 1950-ből való cikkében éppen a többes számú címek példájával érvel a hasonló jellegű állam- és intézménynevekkel kapcsolatos értelmi egyeztetés mellett. A nyelvszokás fordulását híven jellemzi a következő nyilatkozata: „Magamra nézve megállapítom, hogy régebben ezt az egyeztetést éppen nem tartottam olyan természetesnek, mint ma; úgy látszik, megszoktam, egészen megszoktam” (Nyr. LXXIV, 435). — Német hatásra egyébként az efféle intézménynevek mellett egyes számmal kapcsolatban sem lehet hivatkozni, hiszen ott ilyenkor is gyakoribb — bár nem kivételes — a többes számú állítmány (FINDRENG, Zur Kongruenz in Person und Numerus zwischen Subjekt und finiten Verb im modernen Deutsch 107—9, 402).

4. Mindamellett manapság is akad példa arra, hogy az említett tulajdonnévtípusokban föléled a homonim köznévi vagy köznévi szintagma eredeti jelentése, s ilyenkor megjelenhet mellettük a többes szám is, illetőleg ingadozhat az egyeztetés. Effélére mutat rá LÖRINCZE Kazinczynak *Erdélyi levelek* c. művével kapcsolatban (Nyörs. 306—7). Érdekes, hogy hasonló jellegű címek (pl. *The Canterbury Tales*) mellett az angolban is bizonytalan az egyeztetés, jöllehet az angol más többes számú címek mellett az egyes számhoz ragaszkodik (QUIRK—GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK i. m. 359—60), míg a francia ilyenkor ingadozik (E. MORAVCSIK, Agreement: Universals of Human Language IV, 345), a német viszont általában a többes számhoz húz az egyeztetésben (GREBE i. m. 568—9, 573; FINDRENG i. m. 54—5, 107—9, 402). (Vö. RÁCZ: MNyTK. 149. sz. 25, 31.) — A magyarban ingadozás mutatkozhat olyan jellegű sportegyesületnév mellett, mint az *Építők*, ahol a köznévi jelentés is előtérbe kerülhet: „Az *Építők* hevesen támadott v. támadtak” (vö. RÁCZ: MMNy. 249), s hasonló indítékból a *Révai Testvérek*-féle cégnevek mellett is megjelenhetett a többes szám. Ha ellenben egy köznevet tartalmazó intézménynévnek a tulajdonnévi jelentése — a tulajdonnév kategóriáján belüli jelentésváltozással — tovább erősödik, akkor már sokkal kevésbé éledhet fel mellette a többes számú egyeztetés. Ilyen például egyik beat-együttesünk neve: *Edda Művek*.

5. Némileg másképp áll a dolog a plurale tantum formájú földrajzi nevekkel kapcsolatban. Az itteni kongruencia-ingadozást — mint GRÉTSY (Nyr. LXXXIV, 128, NyelvmLev. 241) kiemeli — például a *Kárpátok*-féle tulajdonnevek mellett a hegységet alkotó (esetleg külön tulajdonnévvel megnevezett) egye-

deknek (hegyvonulatoknak, hegyeknek) a tudat előterébe nyomulása is okozhatja: „A Kárpátok útját állta v. állták a hidegnek.” Efféle tudati jelenségre utal Áprily metaforája is: „hó-hálósipkás óriás fiúk, Akkor keltek ködből az *Alpesek*” (Koromszem). (Vö. még: BALOGH: MMNyK. 297; BERRÁR: i. h.; JAKAB i. m. 175; LÖRINCZE: i. h.; RÁCZ: Nyelv⁴ 244—5, MMNy. 249, MNyTK. 149. sz. 25; TOMPA: MMNyR. II, 141; T. J.: NyelvMLev. 241, NymK. I, 145—6; a németre nézve: GREBE i. m. 170; a franciára nézve: E. MORAVCSIK: i. h.; az angolra nézve: QUIRK—GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK i. m. 168.) Az *Alpesek*~*Alpok*-féle váltakozás problémájára most nem térek ki (vö.: SOLTÉSZ i. m. 16).

Ha azonban a földrajzi tulajdonnévben többes számú köznévi tag szerepel, akkor — mint a fentebb említett esetekben — ennek a jelentése is befolyásolhatja az egyeztetést. Ahogy ÁGOSTON MIHÁLY (Nyelvművelő [a Magyar Szó melléklete] II/7. 1) megállapítja: a *Fülöp-szigetek* mint államnév egyes számú állítmánnyal, mint földrajzi név többes számú állítmánnyal jár együtt, bár az utóbbi esetben is van példa az egyes számú egyeztetésre. A tulajdonnévi és a köznévi jelentés szembesül R. HUTÁS MAGDA (ÉdAny. II/2. 5) szerint a *Klinikák* (egy metróállomás neve) melletti egyeztetésben is: „A *Klinikák* következik v. *következnek*.”

6. ÁGOSTON MIHÁLY (i. h.) hívja fel a figyelmet arra, hogy a *szegedi ünnepi hetek* típusú rendezvénymegjelöléseket néhányan hajlamosak tulajdonnévként felfogni s egyes számú állítmányt használni mellettük, bár szerinte sem helyes ennek a nyelvhasználatnak a pártjára állni (vö.: RÁCZ: MNyTK. 149. sz. 25 s legújában JAKAB i. m. 173—5).

7. Végezetül csak érinteném azt a tulajdonnévtípust, amelynek a formája nem plurale tantum, hanem mellérendelő szerkezet; pl. *Szabó és Kovács, Kiss és társa* (S. ZS.: Nyr. XX, 379—80; SZARVAS: Nyr. XXII, 191). Idegen nyelvű megfelelőik mellett inkább a többes számú egyeztetés járja (vö. FINDRENG i. m. 108—9). A magyarban egyszerűbb a probléma, hiszen egyes számú állítmány a halmozott köznevek mellett is lehetséges, sőt gyakori. Egyébként is az ilyen szerkezetű cégnevek (akárcsak a *Révai Testvérek-félek*) nálunk már kimentek a divatból, elsősorban a gazdasági-társadalmi szerkezet átalakulása következtében.

RÁCZ ENDRE